

ALEVİLİĞE ETNİK YAKLAŞIMLAR: ZAZALAR - ALEVİLİK İLİŞKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YAZICI
Bingöl Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Bingöl Üniversitesi, geçen yıl “I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu” düzenleyerek bir ilke imza attı. Bu yıl da, “II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu” başlığıyla, ikincisini gerçekleştirmektedir. Zaza tarihinin ve kültürünün ele alınacağı bu yılki sempozyumda, bazı Zazaların Alevi, bazı Alevilerin de Zaza olduğu gerçeğinden hareketle, Zazalar-Alevilik ilişkisiyle ilgili olarak ileri sürülen görüşlerin ele alınmamasının bir eksik olacağını düşündüm. Bunun üzerine Zazalar-Alevilik ilişkisini, “Etnik grupların Aleviliğe yaklaşımları” bağlamında anlamaya çalıştığım bu bildiriyle sempozyumda yer almaya karar verdim.

GİRİŞ

Alevilik, Anadolu’da, zamanla bir toplumsal yapıya dönüşmüş ve varlığını günümüze kadar sürdürebilmiş bir inanç sistemidir. Aleviliğin kaynağını, oluşumunu ve yaşadığı değişimi Anadolu’nun coğrafi ve kültürel şartları başta olmak üzere, ulusal ve uluslar arası faktörlerin etkileşimlerini göz önünde bulundurmadan anlamak mümkün değildir. Bu tespitten hareketle Aleviliğin yaşadığı değişim üç ana dönemde ele alınabilir. Bunlar: geleneksel, modern ve postmodern dönemlerdir.

Aleviliğin oluşum sürecini de kapsayan geleneksel dönemde belirleyici olan Anadolu merkezli şartlardır. Geçen yüzyılın ortalarına kadar devam eden bu şartların etkisi, Avrupa'da ortaya çıkan ve dünyayı tek bir faaliyet alanı haline getiren¹ modernleşmeyle birlikte zayıflamaya başladı. Farklı yönleri olan modernizm; "Epistemolojik açıdan bilimle; ekonomik açıdan kapitalizmle; siyasal açıdan seküler meşruiyet kaynağı arayışlarıyla karakterize edilen ve ilerleme vurgusuyla belirginleşen bir 'yeni' dönemi işaretlemektedir."²

Avrupa'da, 16. yüzyılda başlayan bu yeni dönem, 19. Yüzyılda Avrupa'nın dünya üzerinde her alanda üstünlüğünü kabul ettiren ve birinin diğerini gerektirdiği liberalizm, milliyetçilik, endüstri devrimi, emperyalizm ve globalleşme akımlarıyla desteklenmektedir.

Modernizm gelenekten bir kopuş; geleneği reddetmektir. Gelenek odaklı bakışla, "Modernite bir sapmadır. Asıl olandan uzaklaşmadır. Biz asıl olana gelenek dersek, belki bir anlamda onu kategorize etmiş oluyoruz."³

Yirmi birinci yüzyılın sonlarında; bilimin ve teknolojinin baş döndürücü bir hızla gelişmesinden de güç alarak, yeni bir zihniyet ve hayat biçimi sunan, yeni bir toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimi olan modernizmin de ötesini/sonrasını işaret eden göstergeler ortaya çıktı. Bazı düşünürlere göre modern dönemin bitmesi, bazılarına göre ise değişmesi olan bu yeni dönem; geleneğin, bireyin, kimliklerin, demokrasinin, yeni estetik anlayışların ön plana çıktığı; zihinsel, siyasal ve toplumsal alanda meydana gelen değişmelere dayanmaktadır. Postmodernizm olarak isimlendirilen⁴ bu dönemin en belirgin özelliği ise bilgi merkezli olmasıdır.⁵

Anadolu merkezli geleneksel bir yapı olan Alevilik, dünyadaki tüm geleneksel yapıları, farklı boyutlarda da olsa etkileyen batı merkezli modern ve postmodern anlayışlardan etkilenen geleneksel yapılardan biridir.

Aleviliğin geleneksel, modern ve postmodern dönemlerdeki yapısı ve özellikleri bir tabloda kısaca şöyle maddelendirilerek gösterilebilir:

- 1 Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağdan 1918'e*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s. 208.
- 2 İdris Demirel, "Dünyanın Kapitalist-Dünyalaşması ve Avrupa Merkezci Sosyal Bilimler", *Hiyerarşi Bilim Kültürel ve Sanat Dergisi*, yıl, 01/2012, s. 22
- 3 Ebubekir Sifil, "İslam'ı Moderniteye Uydurmak Yanlış", *Röportaj*, Merve Sena Kılıç, Yeni Şafak Gazetesi, Pazar Eki, 22.01.2012.
- 4 Postmodernizm veya postmodernlik dönemi literatürde bilgi toplumu, tüketim toplumu, endüstri sonrası toplum, kapitalizm sonrası toplum, geç modernizm terimleriyle de isimlendirilmektedir.
- 5 Modernizm ve postmodernizm konularında yararlanılan kaynaklar şunlardır: Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2004; Hasan Bülent Kahraman, *Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye*, Agorakitaplığı Yay., İstanbul, 2007; Nermin Abadan-Unat, "Sosyal Bilimlerde Yeni Gelişmeler: Modernizm-Postmodernizm", *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı, 48/49, Kış-Bahar 1990.

Geleneksel Dönemin Özellikleri	Modern Dönemin Özellikleri	Postmodern Dönemin Özellikleri
<p>- Aleviliğin kaynağı ve oluşum sürecini kapsayan ilk dönemidir. Bu dönemle ilgili kesin yargılarda bulunulmasını sağlayacak veriler mevcut değildir.</p> <p>- Yaşamak için merkezden uzak dağ köylerinin seçilmesi,</p> <p>- En etkili ve işlevsel otoritenin seyyidler olması,</p> <p>- Etkili ve sonuç alıcı bir toplumsal kontrolün olması,</p> <p>- Güçlü dış tehdite karşı içe kapanma,</p> <p>- Homojen yapı, takkiye ve geleneksel değerlerin belirleyici olması ve</p> <p>- Aleviliğin içinde şekillendiği sosyal ve doğal koşulları yansıtan, birbiriyle fonksiyonel bağıntı içindeki seyyidlik (mürşitlik/dedelik/babalık), düşkünlük ve musahiplik kurumlarının; değerlerinin, inançlarının, ibadet biçimlerinin, toplumsal kurallarının geliştirmesi ve yapılaşması,</p> <p>- Mitolojik açıklamaları ustalıklı işleyen ozanların sazları ve sözleri (deyişleri-nefesleri)yle beslediği sözlü kültür,</p> <p>- Üyeleri arasındaki güçlü biz duygusunun kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü kültürle sürdürülmesidir.</p>	<p>- 1950'lerden itibaren daha genç üyelerin çalışmak ve okumak için şehirlere göç etmesi,</p> <p>- Daha çok topluluğun genç üyelerinin çalışmak veya okumak için göç ve kentleşme sürecine katılmaları,</p> <p>- Bu süreçte, kentlerde evrensel sol düşüncenin "üst anlatıları" ile tanışmaları,</p> <p>- Ve Geleneksel Aleviliğin değerlerine katılmayı reddettikleri gibi yer yer uygulamalarına da engel olmaları,</p> <p>- Bu süreçte, Aleviliğin ilk kez "iç tehdit" ile karşılaşması,</p> <p>- Aleviliğin sözlü geleneğe dayanan uygulamaların büyük oranda unutulması,</p> <p>- Geleneksel yapının çözülmesi, kurumların ve değerlerin işlevlerini yitirmesi; seyyidlerin ototritelerini kaybetmeleri,</p> <p>- Eğitimli alevilerin modern değerleri benimsediği bu dönemde Aleviliğin yok olmakla yüz yüze gelmesidir.</p>	<p>- 1985'lerden sonra modern dönemde Geleneksel Aleviliği reddeden eğitimli alevilerin, sol söylemi besleyen "üst anlatıların" sona ermesiyle birlikte geleneğe geri dönmeleri,</p> <p>- Modern eğitimli alevilerin sözcü konumunda olmaları,</p> <p>- Bu sözcülerin, sözlü geleneği yazıya aktarmaları ve medya üzerinden açık tartışmalar yürütmeleri,</p> <p>- Alevilerin, heterojen nüfusa sahip kentlerde yaşamaları ve birbirleriyle semboller ve simgeler üzerinden bağ kurmaları,</p> <p>- "Biz" yerine bireyselliğin ön plana çıkması,</p> <p>- Geleneksel düşünme biçimi ve kavramları yerine modern dönemin ürünü olan kavramların kullanılması,</p> <p>- Alevilerin göç ve kentleşmeden dolayı, önce hem anlam-değer dünyalarını hem de dünya tasavvurlarını inşa eden geleneksel metafizik paradigmalarının içinde şekillendiği ve kutsallarla bir arada yaşamalarına imkan tanıyan ortamı, sonra da inancın sağladığı sükuneti kaybetmiş olmaları; eski ile yenin çelişmesi,</p> <p>- Geleneksel Alevilikten bir çok noktadan farklılaşmış ve modern kentlerde yönünü bulmaya çalışan modern bir Alevilik anlayışının ortaya çıkması.</p> <p>- Aleviliğin ne olduğu ve Alevilerin kim olduğu sorularına birbiriyle bağdaştırılması mümkün olmayan cevapların verilmesi.</p> <p>- Alevilik konusunda tanım çeşitliliğinin, kavram kargaşasının ve kafa karışıklığının yaşanmasıdır.</p>

Bu tablo, Alevilikteki değişimin ve dönüşümün, Aleviliğin kendi doğal mecrasında ortaya çıkan iç dinamikleriyle değil, dış faktörlerin etkisiyle gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

1. ETNİK YAKLAŞIMLARIN ALEVİLİĞİ ANLAMA BİÇİMİ: MİLLİYETÇİ BAKIŞ

Alevilik ve Aleviler, geleneksel dönem boyunca, Osmanlı yönetimi ve Sünni çoğunluk tarafından asırlarca “yok” ya da “yasak” sayılmış. Alevilerle ilk kez sistematik bir şekilde temas kuranlar 18. Yüzyılın son çeyreğinde Anadolu’da bulunan Protestan Misyonerlerdir. Bu misyonerlerin Alevilikle ilgili söylem, değerlendirme ve raporları, Aleviliğe yönelik milliyetçi söylemlerin ilk versiyonudur.⁶ “Anadolu coğrafyasında faaliyet yürüten bütün milliyetçi yaklaşımların, Aleviliğin tarihi köklerini araştırmaya, onu kendi tezlerine yakın olan yerlere bağlamaya özel gayret sarf ettikleri görülmektedir. Bilindiği gibi bunun tek sebebi Aleviliğin kendi milliyetçi niyetleri doğrultusunda kullanmaktır. Bu milliyetçiliklerin yanında Ermeni-Yunan, Türk, Kürt ve Zaza milliyetçilikleri gelmektedir.”⁷

Her etnik (ulusalçı/milliyetçi) grup, “Bir dayanışma duygusuna sahip coğrafi bir gruptur. Bu dayanışma duygusu, ortak bir dilden, ortak geçmişten, ortak kültürden ya da ortak çıkar ve tehlikeden doğmuş olabilir.”⁸ Ancak, burada ön plana çıkan dayanışma duygusudur.

Aleviler arasında çok güçlü bir dayanışma duygusu vardır. Fakat bu dayanışma duygusu batı merkezli milliyetçi/ulusalçı söylemin ileri sürdüğü gibi etnik merkezli değildir. Aksine, aynı inanca -“Alevi birey/topluluk olmak”- ortak zemininde gerçekleşmektedir. Farklı etnik gruba mensup olan Aleviler, aynı etnik yapıdan geldikleri birey veya topluluklarla değil, aynı inançtan olan, yani alevi olanlarla dayanışma içinde olmayı tercih etmektedirler. Toplumsal yapıda doğrudan gözlenmesi mümkün olan bu açık gerçeğe rağmen, “Genelde etnik zemin üzerinde yükselen ve dine muhalif bir alanın ideolojisi olan milliyetçilik, inanç kökenli Alevi kimliğini tek başına yeterli görmediği için onu, yeni yarattığı düzene uydurma/uyarlama ve ‘tamamlama’ gereğini hisseder. Kısaca, kan bağına ve büyük ölçüde sözlü aktarım geleneğine dayalı ve bu yüzden de dogmalaşmaya pek elverişli olmayıp yeni yorumlara açık bir karakter arz eden Alevilik inancı, milliyetçi ideolojinin gerekli gördüğü şekilde ve tarzda yeniden kurgulanıp üretilmeye başlanır.”⁹

Rekabet içinde olan ve Alevileri yanlarına alarak üstünlük elde etmeye çalışan Ermeni, Yunan, Türk, Kürt ve Zaza milliyetçi akımlarının her biri Alevilerin

6 İbrahim Bahadır, “Aleviliğe Milliyetçi Yaklaşımlar ve Aleviler Üzerindeki Etkileri”, haz. İ. Bahadır, Bilgi Toplumunda Alevilik, Bielefeld AKM Yay., Ankara, 2003, s. 194.

7 İbrahim Bahadır, agm., sh.193-194.

8 Oral Sander, Siyasi Tarih İlkçağdan 1918’e, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2011, s. 189.

9 Hüseyin Ağuçıenoğlu, “Alevilik Örneğinde İnanç-Etnik Kimlik İlişkisi Üzerine Yapılan Tartışmalara Kısa Bir Bakış”, Derleyen Şükrü Aslan, Herkesin Bildiği Sır: Dersim, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s. 119.

kendi etnik yapılarına mensup; Aleviliğin de İslam'dan önceki dinlerinin devamı olduğunu savunmaktadırlar. Birinin diğerine tepki olarak ortaya çıktığı bu yaklaşımların amacı Aleviliği anlamaktan ve yaşatmaktan çok "Alevileri diğerlerine yar etmemek"tir. Bu da, bu yöndeki tezlerin ideolojik ve siyasi nedenlerle masa başında üretildiğini ortaya koymaktadır.

İlk olarak Ortodoks misyonerlerin çalışmalarında karşılaşılan milliyetçi yaklaşımlar, daha sonra, Doğu'da Ermeni milliyetçilerin Alevilerle Ermenileri; Alevilikle Hıristiyanlığı¹⁰; Yunan milliyetçilerinin de Batı'da Alevilerle (Tah-tacılarla) Yunanlıları ve Alevilikle Hıristiyanlığı ilişkilendiren söylemleriyle, Alevilik üzerinden etnik rekabet başlar. Bunlara tepki olarak, Türk milliyetçileri, Aleviler Türk'tür, Alevilik Türklerin İslam'dan önceki dini Şamanizm'in¹¹ ve eski Türk inançlarının devamıdır; Hatta, Alevilik bir Türkleşme olgusudur tezini geliştirirler.¹² Bu yaklaşım, Kürtçe ve Zazaca konuşan Alevilerin varlığını ise şöyle izah etmektedir: Kürtlerle beraber yaşayan Türkmen aşiretleri tedricen Kürtleşmişlerdir.¹³ Kürtçe ve Zazaca konuşan Aleviler de Kürtleşmiş Türklerdir.¹⁴

Kürt Milliyetçilerinin Alevilik ile ilgili tezleri ise, Türk Milliyetçilerinin Alevilik yaklaşımına tepki olarak ortaya çıkmıştır. "Türk milliyetçiliği, son za-

10 Marcel Leart'ın "Zazalar Müslüman olmuş Ermeni'lerdir." (M. Leart, La Question Armenienne lu Lumière des Dokuments", Paris, 1913'den aktaran Hasan Reşit Tankut, Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler, Kalan Yayınları, Ankara, 2000, s. 76) şeklindeki tezleri ve buna paralel görüşleri savunan Ermeni milliyetçilerin iddiaları ve bu iddialara bir Türk milliyetçisinin itirazları için bkz. Hasan Reşit Tankut, Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler, Kalan Yay., Ankara, 2000, sh. 77 – 79.

11 Kafesoğlu, Şamanizm'in Türklerin eski dini olduğu görüşünü reddeder. Ona göre, Şamanlık daha geç zamanlarda Türkler arasında yayılmaya başlamıştır. (Kafesoğlu İ., Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1980, s.58) Ayrıca, "dinden ziyade bir sihir karakteri ortaya koyan ve esasen bir bozkır-Türk inanç sistemi olmayan Şamalığin tarihi Türk topluluklarındaki Tanrı "yer-su" inançları ile bir ilgisi yoktur. Bu ilginin var olabileceği intibainı uyandıran, Türkçe din adamı manasındaki "kam" ile "şaman" kelimesinin aynı olduğu yolundaki eski bir iddia da, "şaman" tabirinin Hint-İran dilinde keşfedilmesi ile geçerliliğini kaybetmiş bulunmaktadır." (İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1984, (3. baskı) sh. 288-289); Şamanizm inancıyla ilgili geniş bir literatür mevcuttur. Şamanizm'i bir bütün olarak ele alan bir çalışma için bkz. M. Eliade, Şamanizm, çev. Birkan İ., İmge Yay., İstanbul, 1999.

12 Orhan Türkdoğan, Alevi-Bektaşî Kimliği, Timaş Yay., İstanbul, 1995, s. 41; Mehmet Eröz, Türkiye'de Alevilik ve Bektaşîlik, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990; Baha Said Bey, Türkiye'de Alevi –Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreler, haz. İ. Görkem, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000, s. 120.

13 M. Eröz, Yörükler, İstanbul Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1991, sh.24-25; D. Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, Beşinci Kitap, Tekin Yay., İstanbul, 1984, s. 249

14 R. Zelyut, Türk Müslümanlığı Anadolu Aleviliğinin Kültürel Kökenleri, Kripto Yay., Ankara, 2009, s. 426; C. Şener, Aleviler'in Etnik Kimliği Aleviler Kürt mü? Türk mü?, Etik Yay., İstanbul, 2002, sh. 9-29, 181-181-195; A. T. Önder, Türkiye'nin Etnik Yapısı: Halkımızın Kökenleri ve Gerçekler, Kripto Yay., Ankara 2008, sh.119-120.

manlardaki söylemlerinde sık sık Aleviliği vurguladığı için, asimilasyonu kabul etmeyen Kürt kökenli Aleviler de Türk milliyetçilerinin söyledikleriyle taban tabana zıt bir konumu ifade ederek tepkilerini göstermişlerdir. Bu Kürt kökenli Alevilere göre, Aleviliğin kökeni Kürt kültürüne dayanmaktadır.”¹⁵ “...Alevi kültürünün temel ilkeleri ile değerlerinin kökeninde Mazda dini inancı ve Zerdüş öğretisi”nin yer aldığını savunmaktadırlar.¹⁶

Alevilik ve Aleviler üzerinde sürdürülen milliyetçi rekabete en son katılan Zaza Milliyetçiliği, Kürt Milliyetçiliğine tepki olarak ortaya çıkmış, fakat henüz tam olarak sistemleşmemiş yeni bir akımdır. Zaza milliyetçilere göre, Zazalar başlı başına bir ulustur; Kürt değildir. Kökenleri ise, İran’da bulunan Deylem bölgesidir.¹⁷

Zaza milliyetçileri de, diğer milliyetçi yaklaşımlara benzer bir şekilde, “Zazalık bir anlamda Alevi Kızılbaş terimiyle aynı içeriğe sahiptir” tezi ileri sürmektedirler. Dolayısıyla Aleviliği Zazalığa indirgeyerek, “Zazalık olgusu Alevilik Kızılbaşlık olgusudur” sonucuna varmaktadır.¹⁸

Milliyetçi yaklaşımların Alevilik ve Alevilerle ilgili olarak ortaya koydukları “Bu çabaların standart savı ise Alevilikte misyonerlik olmadığı için Alevilik doğduğu etnik grubun sınırlarının dışına çıkmamıştır. Bu etnik grup da tabii ki her milliyetçi için kendi grubudur. Kendi etnik grubuna ait olmayıp da Alevi olanlar ise etnik asimilasyona uğramışlardır.”¹⁹

---

15 K. Vorhoff, “Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilikle İlgili Akademik ve Gazetecilik Nitelikli Yayınlar”, T. Olsson v.d., Alevi Kimliği, çev: Kurt ve Torun, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 53; Yazar bu tespitleriyle ilgili 69 nolu dip notta ise şu bilgileri vermektedir: “C. Bender (1991), bu grubun sözcülerinden birisidir. Ayrıca bkz. E. Xemgin, 1995; Kocadağ, 1992. Tünceli doğumlu bir dede olan Ali Haydar Celasun’la yapılmış görüşmeler için, bkz. Yörükoğlu, 1992. Başka bir Tüncelili Alevi’nin öne sürdüğü zıt bir bakış açısı için, bkz. Yıldırım 1996. Bu yazar, İslam’ın beş şartının yerine getirilmesini savunduğu için, bazı Alevi sözcülerinin gözünde “Sünnileşmiş bir Alevi” sayılmaktadır. Pamukçu, Zazaca konuşan Alevilerin Kürtlerden özerkliğini savunmaktadır (1992). Yazarın, Alevilerin adetleri gereği lanetledikleri ilk üç halifeden birinin adını taşıması, Sünni kökenli olduğunu akla getirmektedir. Bu konunun Türk milliyetçisi bir yaklaşımla sunumu için, bkz. Başbuğ, 1984.”

16 E. Xemgin, Aleviliğin Kökenindeki, Mazda İnancı ve Zerdüş Öğretisi, Berfin Yay., (2. baskı), İstanbul, 1998, s. 8; Aynı yöndeki görüşleri için yazarın diğer bir eserine bkz. E. Xemgin, İslamiyet ve Alevilik, Doz Yay., İstanbul, 2005, sh. 164 vd; C. Bender, Kürt Uygarlığında Alevilik, Kaynak Yay., İstanbul, 1993, s. 33; C. Bender, 12 İmam ve Alevilik, Berfin Yay., İstanbul, 1993.

17 S. Cengiz, Dersim’in Etnik Kökeni Dımlı-Deylem Kuramı (2), http://www.dersim.dk/new_page_2.htm; Uludağ da Aleviliğin İran’da XV. yüzyılda doğduğunu ve oradan Anadolu’ya yayıldığını savunmaktadır. (S. Uludağ, “Müzakereler”, Tarih ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Aleviler Bektaşiler ve Nuseyriler, Ensar Neşriyat, İstanbul 1999, s.157); Deylem bölgesi vurgusu için ayrıca bkz. A. Baytekin, Öteki Aleviler Şare Ma, Ekokitaplığı Yay., İstanbul, 2004, sh.20-21.

18 B. Qeraman, Toplumsal Kaynak, Ocak-Şubat 97’den aktaran İ. Bahadır, agm, s. 228.

19 Hüseyin Ağuçıenoğlu, agm, s. 122.

Farklı milliyetçi akımların, Alevilik ve Alevilerin kaynağı konusunda birbirinin kopyası olan görüşler üretmelerinin nedeni olan savlarını, Zazalar–Alevilik ilişkisi örneğinde doğrulamanın mümkün olup olmadığını test etmeye çalışacağız. Bu amaçla, önce Zaza ve Alevi kavramlarıyla kast edilen yapıları tahlil edeceğiz, daha sonra da elde ettiğimiz tahlil sonuçlarımızı da göz önünde bulundurarak Mantık ilmindeki “Aklın ilkeleri” ve “Kavramlar esaslı ilişkiler” üzerinden Zazalar ve Alevilik kavramlarının ilişkisini sınayacağız.

Bu amaçla doğruluğu sınanacak iddialar şunlardır:

a. Zazalar Aleviliğe veya Alevilik Zazalığa indirgenebilir mi?

b. Alevilik, Zazalar arasında doğmuştur ve grubun dışına çıkmamıştır; Zaza olmayan Aleviler de etnik asimilasyona uğramıştır.

c. Zaza milliyetçilerinin farklı bir etnik yapı olarak tanımladıkları Alevi ve Sünni Zazalar arasında dayanışma duygusu mevcut mudur?

2. ZAZALAR

Türkiye’de etnik aidiyeti açıkça belirten bir nüfus sayımı yapılmadığı için; Zaza milliyetçilerinin farklı bir etnik grup olarak tanımladıkları Zazaların nüfusu hakkında farklı rakamlar verilmektedir. Bu durum bir internet sitesinde şöyle dile getirilmektedir. “Zazaların nüfusu hakkında kesin bir bilgi mevcut değil, fakat tahminlere göre 3 milyon, bazı tahminlere göre ise 4 ile 6 milyon arasındadır.”²⁰

Zazaların yaşadıkları yerler hakkında ise bir ihtilaf yoktur. Zazaların yaşadıkları yerler hakkında literatürde şu bilgiler yer almaktadır: Zazalar, Türkiye’nin Doğu Anadolu Bölgesi’nde, en sık olarak Fırat ve Murat nehirleri arasında yaşarlar. Sükun ettikleri yer enlem 37,8°- 42° ve boylam 37,8°- 40° arası arasında yer alır.²¹ “Toprağın tabiatına göre bölündüğü zaman Zazalar üç büyük bölüm gösterirler:

1. Munzur dağlarıyla Murat suyu arasında yaşayan Dersim Zazaları.

2. Murat suyu boyunca yükselen dağların kuytularında yaşayan Zazalardır ki bunlar Genç, Cabakçur, Palu, Lice Zazalarıdır.

3. Biraz daha alçak ovalarda yarı göçebe hayatı süren Zazalar. Bunlara daha fazla Dimili (Dümbili) denir. Bunlar Diyarbakır civarıyla Karacadağ ve Dirik arasında yaşarlar.

Bu üç büyük yığından başka Hınıs, Mutki, Çemişkezek, Pitürge mıntıklarında küçük Zaza gruplarına tesadüf edilirse de bunların başlı başına bir vasfı yoktur.

20 <http://www.zazaki.de/>

21 <http://www.zazaki.de/>

Siverek Zazalığı ayrı bir alemdir. Bununla da kısmen meşgul olacağız.

Zaza ve Koçgiri Zazalığını da Dersim’le beraber tetkik ve mutalâa edeceğiz.”²²

İnanç bağlamında ele alındığında ise, “Zazaların hemen yarısı Alevi, yarısı da Sünni Müslüman kesimden oluşmaktadır. Sünni kesimde ayrıca Şafii ve Hanefi Zazalar mevcut. Dersim aşiretlerinden oluşan Alevi Zazalar, Koçgiri (Zara, Kangal, Ulaş, Divriği)’den Varto-Hınıs, kısmen Bingöl yöresinde, ayrıca Kayseri’nin Sarız ilçesinde mesken iken, Sünni Zazalar da Elazığ, Bingöl, Diyarbakır, Siverek, Adıyaman, Aksaray, Mudki, Sason bölgelerinde yaşamaktalar. Özellikle Alevi-Sünni ve de Şafii-Hanefi farklılığı Zazalarda dildeki şive ve kültürde, yaşam tarzında belirmiştir.”²³

Zazalar inançlarına göre dört farklı grupta değerlendirilebilir. Bunlar:

a) Alevi Zazalar: “Alevi Zazalar Bingöl’den başlayarak Fırat’ın sağ sahilini takiben Malatya toprağına kadar genişler ve Sivas ilçelerine kadar dayanırlar.”²⁴

b) Sünni Zazalar: “Şafi Zazalar Murat suyu boyunca yurt tutmuşlardır. Muş ovasından Elazığ ovasına kadar ve cenupta Dicle boyunca Diyarbakır’a kadar uzanırlar. Bir yanı Karacadağ üzerinden çöle iner.”²⁵

c) Sevgen, Zazaları, Safi’i, Alevi ve ne oldukları bilinmeyen Zazalar olarak sınıflandırmaktadır. Ne olduğu bilinmeyen Zazaların Mutki, Şagon, Şırnak dağlarının kayalıklarına sığındıklarını belirtiyor.²⁶ Tankurt da, bu Zaza toplulukları hakkında, “Onları Mutki’de Sason ve Şırnak’ın medeni insanlara kapalı ve vahşi kısır kayalıklarda buluruz. Ne olduklarını neye inandıklarını kendileri de bilmezler.”²⁷ yargısında bulunmaktadır.

d) Müslüman olmayan Zazalar: “Çok az da olsa Hıristiyan Zaza mevcuttur ve genelde Siverek (Şanlıurfa), Gerger (Adıyaman)’da ve Avrupa’nın çeşitli bölgelerinde yaşarlar. Hristiyan Zazalar genelde, -yanlış olarak- Zazaca konuşan Ermeniler ve Zazaca konuşan Süryaniler olarak adlandırılmışlardır.”²⁸

İlk iki grup hakkında, yetersiz ve sübjektif de olsa, geçen yüz yılın başından itibaren bazı tetkikler yapılmıştır. Üçüncü grup hakkında herhangi bir çalışma yapıldığından haberdar değiliz. Bu iki eserde de bu grup hakkında belirtilen “Ne

22 Nazmi Sevgen, Zazalar ve Kızılbaşlar, Kalan Yayınları, Ankara, 1999, s. 85.

23 <http://www.zazaki.de/>

24 Hasan Reşit Tankut, age., s. 13; **Alevi kökenli zazalar** daha çok Tunceli, Sivas (Zara, İmranlı), Erzincan, (Merkez, Kemah, Çayırlı, Üzümlü, Tercan), Varto, Bingöl (Yayladere, Kiğı, Yedisu), Hınıs, Elazığ (Karakoçan, kısmen Gümüşhane, Şiran, Kayseri, (Sarız, Develi ve Merkez) ikâmet etmektedir.

25 Hasan Reşit Tankut, age., s. 13; **Sünni Zazalar**, daha çok Elazığ, Arıcak, Sivrice, Maden, Palu, Bingöl, Siverek, Gerger, Diyarbakır, Mutki, Aksaray gibi il ve ilçelere yayılmış durumdadır.

26 Nazmi Sevgen, age., s. 86.

27 Hasan Reşit Tankut, age., s. 13

28 <http://www.zazaki.de/>

oldukları bilinmeyen”, “Ne olduklarını, neye inandıklarını kendileri de bilmezler” yargılarına katılmak mümkün değildir. Çünkü, Tankut incelediği toplulukları da, “Bugünkü Zazalar; tamamıyla dağ insanı, ekseriyetle çobandırlar. Çetin ve kısır dağ başlarında dağınık bir halde yaşadıklarından iptidaiiliğin hemen bütün hususiyetlerini muhafaza ederler.”²⁹ şeklinde tanımlamaktadır. Oysa, üçüncü grubun ilk iki gruptan daha iptidai olduğunu söylenemez. Üçüncü grup da, bu yargılarla tetkik alanının dışında bırakılmasaydı ve başka araştırmacıların da ilgi alanlarının dışında kalmasına neden olunmasaydı (etkilenme alanından uzakta oldukları savından hareketle), muhtemelen, Zazaların ilk inançları hakkında daha güvenilir bazı ipuçlarına ulaşılabilirdi. Bugün için artık bunun mümkün olmadığı söylenebilir.

Tankut’un tespitine göre, “Mezhap, Zazalığı gerçekten parçalamış ve karanlık bir kin vicdanının kölesi kılmıştır.”³⁰ İnançtaki bu farklılık, dün olduğu gibi bu günde, bütün Zazaların ortak bir dayanışma duygusu ortaya koymalarını engellemektedir.

İnanç alanındaki farklılaşmanın aksine, dil birliği Zazaların en önemli ortak paydasıdır. İnançları farklı da olsa kendisini Zaza olarak nitelendiren insanlar Zazaca Dili’ni konuşmaktadırlar. Fakat, “Alevi - Sünni, Şafii - Hanefi - Hıristiyan (Süryani ya da Ermeni kilisesi mensubu Zazalar) arasındaki inanç farklılıkları, Zazaca’daki şive farklarına ve yaşam tarzlarına, gelenek ve göreneklere de yansımaktadır.”³¹

Belli bir coğrafyada yaşayan, dil birliklerini koruyan, fakat bugün artık bağdaştırılması mümkün olmayacak şekilde aralarında bir inanç farklılığı olan Zazaların İslam’dan önce hangi inanca mensup oldukları ayrıca merak konusudur. Bu konuda sağlıklı değerlendirmeler yapmamıza imkan tanıyacak veriler mevcut olmamakla beraber, Tankut’un bu konudaki şu tespitleri bir fikir edinmemizi sağlayacak niteliktedir:

1. Farklı inançlara mensup (Alevi ve Sünni) Zazalar arasında inanç önderlerine bağlılık dikkat çekicidir. Bunu yaşadıkları coğrafi koşullara dayandıran Tankut, Alevi ve Nakşi Zazaların “Her ikisi de binnetice adama tapar. Yalnız, biri ‘patriarchal’dır diğeri ise nesep ve sülale güder.” tespitinde sonra “Zaten mazide Zazaların hemen hepsi toptan insana tapardı” yargısında bulunuyor.³²

2. “Din her şeye şâmil ve hakim olmuştu.”³³

29 Hasan Reşit Tankut, age., s. 14.

30 Hasan Reşit Tankut, age., s. 13.

31 <http://www.zazaki.de/>

32 Hasan Reşit Tankut, age., s. 18.

33 Hasan Reşit Tankut, age., s. 27

3. Zazaların Tanrı'ya seslenişleri ortaktır; "Homa", "Sünni, Alevi bütün Zazaların bugünkü ilâhıdır."³⁴

4. Zazalar, Sümerlerin devamıdır.³⁵

Zazaların en belirgin özellikleri: Zazaların aynı coğrafyada yaşamaları, aynı dili konuşmaları, farklı inançlara mensup olsalar da inanca bağlılıklarının kuvvetli olması; işlerinde ve ilişkilerinde inancın belirleyici olmasıdır.

3.ALEVİLİK

Birçok kültür ve medeniyete beşiklik etmiş olan Anadolu, insanlık mirasının önemli bir merkezidir.³⁶ "İlk çağlardan bu yana devam eden çeşitli uygarlıklar, Anadolu toprakları üzerinde maddi ve manevi kültür izleri bırakmışlardır. Bunlar, bazı bilim adamları tarafından 'Dibe çöken büyük kültür tortusu' olarak adlandırılmaktadır."³⁷ Anadolu'nun bu kültür tortusu yanında başka birçok faktörden de etkilenecek şekilde şekillendiği anlaşılan, inanç, itikat, ibadet ve örf esasları başta olmak üzere birçok açıdan farklı olan; farklı tarihlerde çeşitli biçimlerde isimlendirilen topluluklar yaşamıştır.³⁸ Günümüzde ise, çoğunlukla ya sadece Aleviler veya Aleviler-Bektaşiler olarak adlandırılan bu toplulukların "toplumsal yapı modeli", başta sosyoloji olmak üzere, çeşitli yönleriyle başka uzmanlık alanlarının da ilgisini çeken özelliklere sahiptir.³⁹

Alevilik; törenleri, kültürel değerleri, normları, sosyal ilişki biçimleri ve bir bütün olarak yaratıcıyı, doğayı ve insanı algılama biçimleri özgün olduğu için merak edilen; başta sosyolojik, siyasi, ekonomik olmak üzere çeşitli boyutları olan; farklı platformlarda sıkça tartışılan, hakkında araştırmalar yapılan konulardan biridir.⁴⁰

Aleviliğin bir inanç sistemi ve toplumsal yapı olarak ortaya çıkmasında ve varlığını günümüze kadar sürdürmesinde birbirini tamamlayan birçok faktörün etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar:

a) İslam'ın hızlı, etkili ve önlenemez bir şekilde kısa bir sürede yayılması,⁴¹

34 Hasan Reşit Tankut, age., s. 30

35 Hasan Reşit Tankut, age., sh.30, 76 vd.

36 Mehmet Yazıcı, Alevilik Alevi Değişlerinin ve Gülbanglarının Sosyolojik Analizi, Çıra Yay., İstanbul, 2011, s. 533.

37 G. Ay, Folklorla Giriş, İTÜ TMDKMD Yay., İstanbul, 1990, s. 11.

38 Köprülü'ye göre bu toplulukların en önemlileri Babailik, Abdallık, Bektaşilik, Hurufilik, Kızılbaşlık, Kalenderilik, Haydarilik'dir. F. Köprülü, Türk edebiyatında ilk Mutasavvıflar, 2. basım, DİB Yay., Ankara, 1966, s. 289.

39 Mehmet Yazıcı, age.. s. 49

40 Mehmet Yazıcı, age., s. 49 - 50

41 M. Weber'e göre, "İlk dönemde İslamiyet, dünya fatihi savaşçıların dini ve disiplinli mücahitlerin şövalye örgütüydü"dür. (M. Weber, Sosyoloji Yazıları, çev. T. Parla, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986, s. 229.)

b) İlk Müslümanlar arasındaki çatışmalar (Emevi – Ehl-i Beyt ayrışması) ve bu çatışmalarla ilgili anlatımlar,

c) Emevilerin, Arap olmayan Müslüman toplumlarla ilgili mevali (köle) yaklaşımı,

d) Arap olmayan Müslüman toplulukların, Emevilerle mücadelelerinde Ehl-i Beyt'in ve bu soydan gelenlerin yanında yer almaları,

e) Anadolu'da ve Anadolu'nun dışında İslam'dan önce var olan Hıristiyanlık, Yahudilik, Zerdüştlük, Maniheizm, Mazdeizm, Şamanizm ve Budizm dinleri,

f) Savaşlar başta olmak üzere, döneme ait siyasi ve sosyal gelişmeler ile

g) Anadolu'nun coğrafi koşullarıdır.

Bu faktörleri, yaşatılabilir bir teoloji ve sosyal bütünlük meydana getirebilecek şekilde bir araya getiren, sistemleşmiş bir yapıya dönüşmesini sağlayan ana dinamik etken ise, Anadolu üzerinde hakimiyet kurmak için kıyasıyla mücadele eden Safevi Devleti ile Osmanlı İmparatorluğu'nun, bu siyasi rekabeti inanç ekseninde (İslam'ın iki farklı yorumunu temsil eden orduların savaşı olarak) yürütmeleridir.⁴²

Sözlü gelenekle varlığını sürdüren Aleviliğin menkıbe ve söylencelerde, farklı dinlere ait olduğu tespit edilmiş birçok inanç motifi mevcuttur. Bu inanç motiflerini aidiyetine göre gruplayan Ahmet Yaşar Ocak'a göre, "Tabiat kültürleri ile alakalı sadece on dört motife karşılık otuz dört Şamanizm, kırk sekiz uzak doğu ve İran dinleri ile ilgili motif mevcuttur." Kutab-ı Mukaddes kaynaklı motifler ise kırk altı tanedir. Toplam miktarın yüz kırk beş olduğuna bakılırsa Alevilik, %10'u tabiat kültürleri, %25'i Şamanizm, %33 'ü Uzakdoğu ve İran dilleri (Budizm, Zerdüştlük, Maniheizm, Mazdeizm), %32'si Kitab- ı Mukaddes menşeli motifler olmak üzere farklı dinlere ait çok sayıdaki (145 motif) motifin etkileşimi sonucu ortaya çıkmıştır.⁴³

Ergun, bir manevi kültürün en önemli bileşeni olan inanç sisteminin, başka bir inanç sistemiyle etkileşimiyle ilgili olarak şu tespitlerde bulunmaktadır: "Her sosyal grup, eski inanç sisteminden yeni inanç dünyasına geçerken yüzyıllardır toplumsal hiyerarşisini sağlayan, kendisini bir arada tutan ve kendisi olarak algılanmasına, nitelenmesine sebep olan eski inancını, tamamen kültüründen, hafızasından silip atamaz. Eski inancını bir sistem olarak değil; fakat ondan bazı unsurları, özellikle de yeni inancının kalıplarına çok fazla ters düşmeyen unsurlarını yaşatmaya devam eder. Bu unsurlar, milletin kültür kodlarında var olmaya

42 Mehmet Yazıcı, age., sh. 533-534; Bu faktörlerin her birinin Aleviliğin oluşum sürecindeki işlevleriyle ilgili geniş bir değerlendirme için bkz. Mehmet Yazıcı, age., sh. 133-143.

43 A. Y. Ocak, Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 220.

devam ederler ve yeni inanç kalıplarıyla karışmış bir vaziyette halkın kültüründe ve hayatında belirleyicilik rolünü oynarlar.”⁴⁴

Bir antropoloğun bu konudaki tespiti ve buna gösterdiği örnek ise şöyledir: “Sürekli taraftar toplayan İslam gibi dinlerin yayılması ve görünür başarısı belirli bir yerle sınırlı inanç sistemlerinin yerine daha girişken dünya dinlerinin geçmekte olduğu izlenimi bırakabilir. Bugün Santiago Nuyoo Mixteclerinin büyük bölümü kendilerini Hıristiyan olarak nitelendirmekte ve ruhsal konularda rehberlik için bölge kilisesine başvurmakta. Ancak, yüzlerce yıldır Katolik Kilisesi personeli tarafından Hıristiyanlığa çekilmeye çalışılmalarına karşın, Mixtecler şaşkıncı derecede gelenekselden uzak bir Katoliklik anlayışı sergilemektedirler. Örneğin, Katolik rahiplerin “dünyanın ışığı” biçimindeki betimlemeleri İsa, Mixtecler ve diğer Meksika ve Orta Amerika halkları tarafından Güneş’le özdeşleştirilmektedir. Güneş bu bölgede, ışık ve ısının tüm dünyaya yayılabilmesi için kendisini feda etmiş bir antik tanrıdır; Güneş sabah yeniden doğmak üzere gece batarken her gün tekrarladığı ölümüne gitmektedir. Mixtecler de, sonuçta İsa’nın Ölümü’nü kendi fikirlerine oturtmuşlar, her iki olaya da daha büyük bir anlam kazandırmışlardır. Bu nedenle, İsa’nın doğduğu yer olan Beytlehem’i doğuya, İsa’nın öldüğü yer olan Kudüs’ü de Güneş’in battığı yer olan batıya yerleştirmektedirler. Bir inancı bu şekilde bir başka inanç açısından yeniden değerlendirmek apayrı inanç sistemlerinin ortaya çıkacağı düzeyde gelişebilir. Bu tür inançlar bir zamanlar antropologlar tarafından ‘bağdaştırımcı’ olarak nitelendirilirdi.”⁴⁵

Alevilerin Türkiye’de Yaşadıkları Yerler ve Nüfusu

Kendilerini Alevi kimliğiyle tanımlayan toplulukların Türkiye’de yaygın olarak yaşadığı yerler ve nüfuslarıyla ilgili olarak literatürde farklı görüşler bulunmaktadır.

İlk dönem araştırmacılarından Gölpinarlı’nın 1970’lerin başındaki tespitine göre Kızıl-başlar (Aleviler) Türkiye’de yoğun olarak “Edirne ve Kırklareli kırklarında (daha ziyade Simavna kadısı oğlu Badr al-Din sufileri), Dobruca ve Deliorman’da, Eskişehir ovasında, İzmir’de Narlı-Dere havzasında, Sivas, Çorum, Mecid-Özü, Sungurlu, İskilip, Divriği, Tunceli, Malatya, Erzincan, Erzurum havalisinde, Balıkesir ovasında, Antalya ve Hatay taraflarında bulunurlar.”⁴⁶

44 P. Ergun, Türk Kültüründe Ağaç Kültü, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2004, s. 391.

45 John Monaghan ve Peter Just, Sosyal ve Kültürel Antropoloji, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 169-172.

46 A. Gölpinarlı, “Kızıl-baş”, İA, cilt 6, MEB Yay., İstanbul, 1967, s. 795; Ayrıca, Alevi yazar Cemal Şener’in bu konudaki görüşleri için bkz. Cemal Şener www.karacaahmet.com/yazar/248-cemal-sener-sorularla-alevilerin-guncel-sorunlari.html, 31 Mart 2010.

Gökçe ise, “Türkiye nüfusunun yaklaşık beşte birinin Alevi olduğu tahmin edilmektedir.”⁴⁷ tespitinde bulunuyor ve Alevilerin 9-13 milyonun Türk Alevi,⁴⁸ 2-3 milyonun da Kürt Alevi⁴⁹ olduğunu belirtiyor.

Kaynaklara göre, Türkiye’de en az 8 milyon, en fazla 20 milyon⁵⁰ Alevi vardır. Görüldüğü gibi, rakamlar arasındaki büyük fark, Türkiye’deki Alevilerin nüfusuyla ilgili kesin bilgilere ancak resmi bir nüfus sayımı ile ulaşılabileceğini ve sayım yapılanaya kadar bu konudaki spekülasyonların devam edeceğini göstermektedir.

Zazaların aksine Aleviler arasında dil birliği olmadığı gibi etnik farklılıklar da vardır. Etnik yapılarına göre Aleviler dört gruba ayrılır. Bunlar: Türk, Kürt, Arap ve Zaza Alevilerdir. Ünal’ın tespitine göre, “Anadolu Alevilerinin konuştukları dilden hareket edildiğinde ise, Alevilerin dört farklı gruptan oluştuğu görülmektedir.

1. Azerbaycan Türkçesi konuşanlar: Bunların inancı İran’daki Şiilere çok yakındır. Ekseriyeti Kars ve Iğdır’da yaşarlar.

2. Arapça konuşan Aleviler: Arap olarak sözü edilen bu grup Suriye’deki Alevi (Nusayri) cemaatinin unsurudur. Bunların bir kısmı Anadolu’da Mersin, Adana, Antalya civarında yaşamaktadır.

3. Türkçe konuşan Aleviler: Anadolu’da etkili bir gruptur. Etnik ve dilsel bakımdan Türk (Türkmen) olmakla birlikte, Alevilik bilincini bu grup taşır.

4. Kürtçe’nin Dımili ve Kurmanci lehçelerini konuşan Kürt Alevileri: Bunların sayıları oldukça yüksektir. Türkiye’deki Kürtlerin % 25’den fazlası Alevi Kürtleri teşkil eder.”⁵¹

Ünal, bir çok yazarın yaptığı gibi, Zazaları Kürtlerle birlikte ele almakta ve Zazaların konuştuğu dili Dımili ve Dimiliyi de Kürtçenin bir lehçesi olarak göstermektedir.

47 B. Gökçe, Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumları, Savaş Yay., (2. baskı) Ankara 2004, s. 270.

48 B. Gökçe, age, s. 266.

49 B. Gökçe, age, s. 267

50 Alevilerin Türkiye’deki nüfusun 20 milyon olduğu sık sık dile getirilmektedir. Bu rakam ilk kez, farklı kesimlerden aydınların katkısıyla hazırlanan ve yazar, akademisyen, sanatçı, gazeteci, avukat, sivil toplum örgütü temsilcisi 19 kişinin imzasıyla yayınlanan Alevilik Bildirisi’nde yer aldı. Bu bildiri de Alevilerin Türkiye’deki nüfusunun 20 milyon olduğu altı kez vurgulanmaktadır. Daha sonraki yıllarda çeşitli vesilelerle kullanılan “Alevilerin nüfusu 20 milyondur” söyleminin kaynağı bu bildiridir. Bildirinin tam metni için bkz. (R. Rıza, Öz Kaynaklarına Göre Alevilik, Anadolu Kültürü Yay., İstanbul, 1990, sh. 295-301)

51 Hasan Ünal, Geçmişten Günümüze Değişik Din ve Mezheplere İnanan Kürtler ve Yaşadıkları Yönetim Düzenleri, Kalan Yayınları, Ankara, 2006, s. 71.

5. Zazalar - Alevilik:

Yukarıda, bazı özellikleri verilen Zazalarla Aleviliğin ilişkisi, Mantık ilmindeki “kavramlar arası ilişkiler” ve “aklın/mantığın ilkeleri”ne göre değerlendirilmiştir. Zazalar – Alevilik ilişkisiyle ilgili bu nitelikteki bir değerlendirme ile varılan sonuçlar, Alevilikle ilgili diğer milliyetçi yaklaşımlar için de genellenabilir.

Zazaların bir kısmı Alevi, Alevilerin de bazıları Zaza olduğu için, Zazalar – Alevilik ilişkisi, “kavramlar arası ilişkiler”e göre, “İki kavramdan her biri diğerinin bazı fertlerini içine alırsa aralarında *eksik - girişimlik* vardır” ilişkisine örnek olacak niteliktedir.

Zazalar ile Alevilik arasındaki bu eksik girişimlilik ilişkisi

Bazı Aleviler Zazadır

Bazı Zazalar Alevidir

şeklinde gösterilebilir.

Bu da, Zazalar ile Alevilik kavramlarından birinin diğerine indirgenemeyeceğini gösteriyor. Şayet, Zazalar – Alevilik kavramları birbirlerine indirgenebilseydi aralarındaki ilişki, “iki kavramın her biri diğerinin bütün fertlerini karşılarsa aralarında *eşitlik* (müsavat) vardır.” şeklinde olması gerekiyordu. O zaman da bu ilişki

Her Zaza Alevilidir

Her Alevi Zazadır şeklinde gösterilebilirdi.

Kavramlar arası ilişkilere göre aralarında, “eşitlik” değil, “eksik girişimlilik” olduğu saptanan Zazalar -Alevilik değişkenlerinin ilişkisi Mantık İlkelerine göre ele alındığında ise, bu iki değişken arasındaki ilişkinin, “*kendi olan ve kendinden başka herhangi bir şey olmayan*” (“A, A’dır”) Özdeşlik (Aynılık) ilkesine uygun olmadığı görülüyor. Çünkü, mantığın bu ilkesinde, iki kavramdan “Biri için söylenebilecek her şey diğeri için de söylenebilirse, o iki şey özdeş olur.”⁵² Örneğin $a = b$. “Şu açık ki, “a” ve “b” özdeş olursa, her önermede “a” sembolünün yerine “b” sembolünü geçirerek, önermenin doğruluk değerini koruyabiliriz.”⁵³ Buna göre, Alevilik ile Zazalığın birbirine indirgenebilmeleri için, Alevilik = Zazalık önermesinin, $a=b$ denklemini her durumda doğrulanması gerekmektedir. Fakat bunu; konuşulan dil, inanç, yaşanan coğrafya ve en önemlisi de ortak dayanışma duygusu olup olmadığı değişkenleriyle doğrulamak mümkün değildir.

Bu sonuç, Zazalar - Alevilik ilişkisinde “eşitlik” değil, “eksik girişimlilik” olduğunu göstermektedir.

52 Dan Cryan, Sharron Shatil, Bill Mayblin, çev. Nurettin Elhüseyini, Mantık - Düşünmenin Sanatını Anlamak İçin Çizgibilim, NTV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 10.

53 Dan Cryan, Sharron Shatil, Bill Mayblin, age., s. 11.

Zazalar – Alevilik ilişkisi, Mantık ilminin kavramlar arası ilişkiler ve mantık ilkeleri ile tahlil edildiğinde aralarında “eksik girişimlilik” olduğu, buna karşılık “eşitlik” ve “özdeşlik” ilişkisinin olmadığı sonuçları ortaya çıktı. Bu da, Zazalar – Alevi değişkenlerinden birinin diğerine indirgenemeyeceği sonucunu ortaya koymaktadır.

Zazalar ile Alevilik değişkenleri arasındaki başlıca farklılıklar ise bir tabloda şöyle gösterilebilir:

Alevilik	Zazalar
<ul style="list-style-type: none"> - Alevilik bir inanç sistemidir. - Dar bir coğrafi alanla sınırlı değildir. - Dil birliği yok; farklı Alevi gruplar farklı diller konuşmaktadırlar. - İnanç birliği var. - Ortak tehlike algılaması var. - Alevilik inancı merkezli kuvvetli bir ortak dayanışma duygusu var.	<ul style="list-style-type: none"> - Zazalar, Türkiye'nin doğusunda yaşayan ve aynı dili (Zazaca) konuşan bir topluluktur. - Dar bir coğrafi alanla sınırlıdır. - Dil birliği mevcuttur; Zazaca ortak dildir. - İnanç birliği yoktur. - Ortak tehlike algısı yok. - Ortak bir dayanışma duygusu yok.

Aleviliğin Zazalığa indirgenemediği anlaşıldığı gibi, Aleviliğin Zazalar arasında doğduğu savı da doğrulanmamaktadır. Etnik yapıların zorunlu şartı kabul edilen veya ön planda olan dayanışma duygusu da Alevi ve Sünni Zazalar arasında mevcut değildir. Buna karşılık, Alevilik ortak paydası zemininde Alevi Zazalar ile Türk veya Kürt Aleviler arasında ortak bir dayanışma duygusu vardır. Bu da, Alevilik örneğinin de görüldüğü gibi, Anadolu'da ortak dayanışma duygusunun, batı kaynaklı milliyetçi yaklaşımların öncülerinin ileri sürdüğü gibi etnik değil, inanç temelli olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Zazalar ve Alevilik değişkenleri arasındaki ilişki etnik grup ile inanç sistemi ilişkisidir. Çünkü, Zaza sözcüğüyle bir etnik grup, Alevilikle de bir inanç sistemi dile getirilmektedir. Bu etnik ve inanç grubu arasındaki ilişki şöyle formüle edilebilir: ne Zazaların tamamı Alevidir, ne de Alevilerin tamamı Zaza'dır. Buna karşılık, Zazaların bir kısmı Aleviyken, diğer kısmı Alevi olmadığı gibi Zaza olmayan aleviler (Türk, Kürt, Arap) de vardır. Bu da, Aleviliğin, farklı etnik grupların bir bölümünün ortak inancı olduğunu ortaya koymaktadır.

Alevilik bir inanç sistemidir ve bu inanç sistemi, farklı dinlerin ve bu dinlere ait çeşitli kültürlerin katkısıyla yapılaşmış bir bütün olarak meydana gelmiştir.

Geleneksel Alevilik, diğer geleneksel öğretiler gibi, insanın (muhatabının) akıldan çok kalbine hitap eden bir inanç sistemidir. Bundan dolayı, Alevilik geniş bir coğrafyada farklı etnik gruplar tarafından kabul edilmiştir. Modern dönemin ürünü olan milliyetçi yaklaşımlar ise, Alevilik üzerindeki rekabetlerini, kendi etnik gruplarına mensup Alevileri ve onların Alevilik inancı içindeki İslam öncesi inançlarına ait öğeleri ön plana çıkararak savlarını doğrulamaya çalışmaktadırlar. Bu yaklaşımlar, bir inanç sistemi olarak Aleviliğin yapılaşmış bütünü anlamada yeterli olmadığı gibi Alevilik konusunda kavram kargaşası, tanım çeşitliliği ve kafa karışıklığının yaşanmasına neden olmaktadır. Çünkü, Alevilikle ilgili milliyetçi yaklaşımlar, geleneksel bir olgu olan Aleviliği geleneksel bağlamı içinde ele almak yerine, modern döneme ait olan milliyetçi bir bakışla ele almaktadırlar.

Önemli olan bir diğer nokta ise, Alevilik inancının içinde şekillendiği Anadolu'da, modern döneme kadar, tarih boyunca siyasi mücadeleler dahil, sosyal ilişkiler inanç ekseninde yürütülmüştür. Tarih, Anadolu'ya egemen olmak ve dolayısıyla Ortadoğu siyasetini de kontrol etmek isteyen devletlerin birbirleriyle yaptıkları sayısız savaşları nakletmektedir. Buna Kadeş Antlaşması ile sonuçlanan Hitit ve Mısır savaşları; Bizans – İran, Yunan – İran savaşları birer örnek olarak verilebilir.⁵⁴

Aleviliğin Milliyetçi yaklaşımlarla anlaşılamayacağını ve bir etnik yapıya indirgenemeyeceğini gösteren diğer argümanlar ise şöyle sıralanabilir: Birincisi Aleviliğin belli bir etnik grupla sınırlandırılmayacağını savunan görüşlere⁵⁵, ikincisi, Alevilerin farklı etnik kökenlere sahip olduğunu gösteren saha araştırmaları⁵⁶, üçüncüsü, Alevi deyişlerinde/nefeslerinde ve gülbanglarında inanç merkezli bir hiyerarşinin olması⁵⁷, dördüncüsü, Alevilerin çocuklarına isim seçme ve ad koyma tercihlerinde, herhangi bir etnik grupla özdeşleşmiş isimler yerine, inançla ilgili isimleri tercih ettiklerinin tespit edilmiş olması.⁵⁸

54 Hüseyin Hatemi, "Alevi – Sunni Çatışması Dini Değil Siyasi", Dünya Dergisi, Sayı. 5, s. 34.

55 İbrahim Bahadır, agm., sh.193-194; Hüseyin Ağuçıenoğlu, "Alevilik Örneğinde İnanç-Etnik Kimlik İlişkisi Üzerine Yapılan Tartışmalara Kısa Bir Bakış", Derleyen, Şükrü Aslan, Herkesin Bildiği Sır, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, sh. 119 - 137; P. A. Andrews, age., (1992), 72-73; İ. Engin, Akçaeniş Tahtacılarında Dinin ve Dini Örgütlenmenin Günlük Yaşama Etkisi, H. Ü., Sos. Bil. Ens., Antropoloji Bölümü yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993, s.15.

56 Yalnızca Türkiye'deki Alevilerin etnik ve inanç açısından dağılımları için bkz. A. Aktaş, "Kent Ortamında Alevilerin Kendilerini Tanımlama Biçimleri ve İnanç Ritüellerini Uygulama Sıklıklarının Sosyolojik Açından Değerlendirilmesi", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, (22-24 Ekim 1998), I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri, G.Ü.Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999, sh 460-461, sh 460-461.

57 Mehmet Yazıcı, Alevilik Alevi Deyişlerinin ve Gülbanglarının Sosyolojik Analizi, Çıra Yayınları, İstanbul, 2011.

58 Mehmet Yazıcı, "Kacalcık Köyü Örneğinde Alevilerde İsim Seç ve Ad Koyma Geleneği", Akademik Araştırmalar Dergisi, Kasım 2011 – Ocak 2012, Yıl: 13, Sayı: 51, sh. 157 – 175.

Milliyetçi yaklaşımların Alevilikle ilgili iddiaları olgunun gerçekliğiyle çeliştiği için ilkeleriyle de doğrulanamamaktadır.

Zaza – Alevilik ilişkisi üzerine yapılan bu değerlendirmeler ve varılan sonuçlar, modern batı kaynaklı milliyetçilik bakışıyla Alevilikle ilgili söylem geliştiren ve bu konuda bir rekabet içinde oldukları belirtilen Türk ve Kürt milliyetçilerin söylemleri için de genellenebilir niteliktedir.

KAYNAKÇA

- A. Tayyar Önder, *Türkiye'nin Etnik Yapısı: Halkımızın Kökenleri ve Gerçekler*, Kripto Yay., Ankara 2008
- A. Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983
- Abdülbaki Gölpınarlı, "Kızıl-baş", İA, cilt 6, MEB Yay., İstanbul, 1967
- Ali Aktaş, "Kent Ortamında Alevilerin Kendilerini Tanımlama Biçimleri ve İnanç Ritüellerini Uygulama Sıklıklarının Sosyolojik Açından Değerlendirilmesi", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, (22-24 Ekim 1998), I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri, G.Ü.Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999.
- Alican Baytekin, *Öteki Aleviler Şare Ma*, Ekokitaplığı Yay., İstanbul, 2004
- Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2004;
- Baha Said Bey, *Türkiye'de Alevi –Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreler*, haz. İ. Görkem, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000.
- Birsen Gökçe, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumları*, Savaş Yay., (2. baskı) Ankara 2004.
- Cemal Şener www.karacaahmet.com/yazar/248-cemal-sener-sorularla-alevilerin-guncel-sorunlari.html, 31 Mart 2010.
- Cemal Şener, *Aleviler'in Etnik Kimliği Aleviler Kürt mü? Türk mü?*, Etik Yay., İstanbul, 2002
- Cemşid Bender, *12 İmam ve Alevilik*, Berfin Yay., İstanbul, 1993.
- Cemşid Bender, *Kürt Uygarlığında Alevilik*, Kaynak Yay., İstanbul, 1993
- Dan Cryan, Sharron Shatil, Bill Mayblin, *Mantık - Düşünmenin Sanatını Anlamak İçin Çizgibilim* çev. Nurettin Elhüseyni, , NTV Yayınları, İstanbul, 2010
- Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, Beşinci Kitap, Tekin Yay., İstanbul, 1984.
- Ebubekir Sifil, "İslam'ı Moderniteye Uydurmak Yanlış", Röportaj, Merve Sena Kılıç, Yeni Şafak Gazetesi, Pazar Eki, 22.01.2012.
- Etem Xemgin, *Aleviliğin Kökenindeki*, Mazda İnanıcı ve Zerdüş Öğretisi, Berfin Yay., (2. baskı), İstanbul, 1998
- Etem Xemgin, *İslamiyet ve Alevilik*, Doz Yay., İstanbul, 2005
- Fuad Köprülü, *Türk edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 2. basım, DİB Yay., Ankara, 1966
- Göktañ Ay, *Folkloru Giriş*, İTÜ TMDKMD Yay., İstanbul, 1990
- Hasan Bülent Kahraman, *Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye*, Agorakitaplığı Yay., İstanbul, 2007.

- Hasan Reşit Tankut, *Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler*, Kalan Yayınları, Ankara, 2000.
- Hasan Ünal, *Geçmişten Günümüze Değişik Din ve Mezheplere İnanan Kürtler ve Yaşadıkları Yönetim Düzenleri*, Kalan Yayınları, Ankara, 2006.
- <http://www.zazaki.de/>
- Hüseyin Ağuiçenoğlu, *"Alevilik Örneğinde İnanç-Etnik Kimlik İlişkisi Üzerine Yapılan Tartışmalara Kısa Bir Bakış"*, Derleyen Şükrü Aslan, Herkesin Bildiği Sır: Dersim, İletişim Yay., İstanbul, 2010.
- Hüseyin Hatemi, *"Alevi – Sunni Çatışması Dini Değil Siyasi"*, Dünya Dergisi, Sayı. 5.
- İbrahim Bahadır, *"Aleviliğe Milliyetçi Yaklaşımlar ve Aleviler Üzerindeki Etkileri"*, haz. İ. Bahadır, Bilgi Toplumunda Alevilik, Bielefeld AKM Yay., Ankara, 2003.
- İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1984.
- İdris Demirel, *"Dünyanın Kapitalist-Dünyalaşması ve Avrupa Merkezci Sosyal Bilimler"*, Hiyerarşi Bilim Kültürel ve Sanat Dergisi, yıl, 01/2012.
- İsmail Engin, *Akçaeniş Tahtacılarında Dinin ve Dini Örgütlenmenin Günlük Yaşama Etkisi*, H. Ü., Sos. Bil. Ens., Antropoloji Bölümü yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993.
- John Monaghan ve Peter Just, *Sosyal ve Kültürel Antropoloji*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.
- İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1980.
- Karın Vorhoff, *"Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilikle İlgili Akademik ve Gazetecilik Nitelikli Yayınlar"*, T. Olsson v.d., Alevi Kimliği, çev: Kurt ve Torun, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.
- Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. T. Parla, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986
- Mehmet Eröz, *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.
- Mehmet Eröz, *Yörükler*, İstanbul Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1991.
- Mehmet Yazıcı, *"Kacalcık Köyü Örneğinde Alevilerde İsim Seç ve Ad Koyma Geleneği"*, Akademik Araştırmalar Dergisi, Kasım 2011 – Ocak 2012, Yıl: 13, Sayı: 51.
- Mehmet Yazıcı, *Alevilik/Alevi Değişlerinin ve Gülbanglarının Sosyolojik Analizi*, Çıra Yay., İstanbul, 2011.
- Mircea Eliade, *Şamanizm*, çev. Birkan İ., İmge Yay., İstanbul, 1999.
- Nazmi Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar*, Kalan Yayınları, Ankara, 1999.
- Nermin Abadan-Unat, *"Sosyal Bilimlerde Yeni Gelişmeler: Modernizm-Postmodernizm"*, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı, 48/49, Kış-Bahar 1990.
- Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağdan 1918’e*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011.
- Orhan Türkddoğan, *Alevi-Bektaşî Kimliği*, Timaş Yay., İstanbul, 1995
- Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2004
- Rıza Rıza, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, Anadolu Kültürü Yay., İstanbul, 1990
- Rıza Zelyut, *Türk Müslümanlığı Anadolu Aleviliğinin Kültürel Kökenleri*, Kripto Yay., Ankara, 2009
- Seyfi Cengiz, *Dersim’in Etnik Kökeni Dımlı - Deylem Kuramı (2)*, http://www.dersim.dk/new_page_2.htm;
- Süleyman Uludağ, *"Müzakereler"*, Tarih ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Aleviler Bektaşiler ve Nuseyiriler, Ensar Neşriyat, İstanbul 1999.